

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Saxvapnens nomenklatur och dess förutsättningar

Seitz, Heribert

Fornvännen 1963(58), s. 20-29 : ill.

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1963_020

Ingår i: samla.raa.se

SAXVAPNENS NOMENKLATUR OCH DESS FÖRUTSÄTTNINGAR

Av Heribert Seitz

Sax och scramasax äro ofta använda arkeologiska typbenämningar, vanligen gällande de eneggade, långa knivar eller knivliknande svärd, som brukades av kontinentalgermanska stammar och nordbor under folkvandringstid och perioden därefter. Tolkningen av typkaraktär och kronologi är emellertid skiftande hos olika forskare. Måhända har man därför anledning fråga sig, på vilka grunder de båda ordens relation till typ och tid vila. Problemet hör väl ej till de väsentliga men gör sig dock då och då påmint. Några strödda exempel må belysa frågan.

För att tillspetsa saken må först det spørsmålet väckas, huruvida de eneggade vapnen från Vimose äro eneggade svärd i allmänhet eller kunna räknas till gruppen saxar, fig. 1, jfr fig. 2. Engelhardt¹ rubricerar dem "eeneggede Jernsvaerd", Brøndsted² talar om beståndet såsom "kort enægget", Nordman³ som "eneggade svärd". Beteckningen sax förekommer ej. Rygh⁴ redovisar likartade vapen från äldre och yngre järnålder i bildtexterna som eneggade men anmärker i den avslutande textdelen om de yngre järnåldersfynden, att det eneggade svärdet antages vara samma svärdform, "som omtalas i Sagaerne under Navnet *sax*". I sin ingående undersökning av de norska vikingasvärden förklarar

¹ C. Engelhardt, Fynske Mosefynd No 11, Vimose Fyndet, Köpenhamn 1869, s. 14.

² J. Brøndsted, Danmarks Oldtid, 3, Köpenhamn 1960, s. 215.

³ C. A. Nordman, Vapnen i Nordens forntid, Nordisk Kultur XII:B (Vapen utg. av B. Thordeman), Stockholm 1943, s. 25.

⁴ O. Rygh, Norske Oldsager, 1, Kristiania 1880, nr 190—191; 2, 1885, nr 491, 496—500; 3, 1885, s. 27.

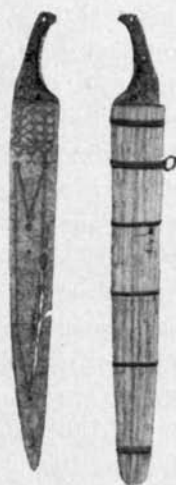

Fig. 1. Långa huggknivar med bred, eneggad klinga och asymmetriskt fäste av typ "knivskaft". Den högra i skida av två träplattor, sammanhållna av smala järnband. Ingå i Vimosefyndet, omkr. 100—300 e. Kr. Nationalmuseet, Köpenhamn. — Long, hewing knives with broad, single-edged blades and asymmetrical "knife handles". The right-hand one is in a sheath made of two flat pieces of wood held together by narrow iron bands. Part of the finds at Vimose, c. 100—300 A. D.

Petersen:⁵ "For saksenes vedkommende er det velkjendt at den ældre type (—) fra ældre jernalder har blad av form som ældre jernalders knivblad . . .". För de båda sistnämnda författarna kan alltså benämningen sax tillämpas i fråga om nordisk järnålder, för Petersens del tydligen även för den äldre perioden. Vimosefynden härstamma från det romerska avsnittet. Ett färskt exempel: Inga Serning⁶ undviker typbenämning av fynden vid Horrmundsjön, Dalarna: ". . . huvudtypen med rät egg och böjd rygg . . . eneggat och förefaller ha haft rät rygg". Går man till utländsk litteratur, synes den mera vidvinkliga uppfattningen vara populär. Boheim⁷ anger i sitt sammanfattande arbete, att germanernas sidovapen före kontakten med romarna "war anfänglich nur das Messer (sax, altd. sahs . . .)". Oakeshott⁸ noterar om Vimosefyndet ". . . some were single-edged saxes". Även om man bör beakta de olika tidpunkterna för dessa vittnesmål — liksom författarnas utgångspunkter — kvarstår faktum, att en terminologisk osäkerhet föreligger.

⁵ J. Petersen, *De norske vikingsvaerd*, Skrifter utg. av Videnskapselskapet i Kristiania, 2, Hist. Filos. Klasse 1919, No 1, Kristiania 1920, s. 51.

⁶ I. Serning, *Järnåldersgravarna vid Horrmundsjön i Transtrands socken*, Dalarnas hembygdsbok 1962, Falun 1962, s. 57, 85 (fig. 1, 21).

⁷ W. Boheim, *Handbuch der Waffenkunde*, Leipzig 1890, s. 233.

⁸ R. E. Oakeshott, *The Archæology of Weapons*, London 1960, s. 96.

Vad beträffar scramasax karakteriserar Nordman⁹ detta vapen såsom folkvandringstidens kraftiga kortsvärd "med rak egg och svagt böjd rygg". Brøndsted¹⁰ uppger i fråga om äldre germansk järnålder, att det eneggade svärdet på kontinenten "er den frankiske saakaldte 'sax' eller 'scramasax', der fra 5. aarh. gør sig gældende i de vestgermanske riger, hos burgunderne alemannere frankere og angelsaxere: en kortere eller længere enægget hugkniv, oftest med lige ryg og med æg der først nær sværdspidsen bøjer ind mod ryggen...". Vidare anser han det ej vara troligt, "at scramasaxen har nogen forbindelse med det ældre østgermanske eneggede hugsverd...". Låt vara formalt avvikande i fråga om eggsidans konturering och beträffande Brøndsteds uppfattning, att sax och scramasax torde vara samma vapen, ha av båda författarna arkeologiska definitioner formulerats. Så har även gjorts av Shetelig,¹¹ som i samband med Vestlandsfylkenas handvapen omkring år 600 talar om "en svær våpenkniv eller et kort enegget sverd... Det er saksen, den frankiske scramasaxa, som hade sitt hjemsted i det nordlige Frankrike".

Utan att någon ståndpunkt i fråga om divergenserna i tolkningen behöver väljas, kan det vara av intresse att i någon mån blicka tillbaka på de förutsättningar, som äro gripbara beträffande själva ordens språkliga innebörd. Härvidlag kan den språkhistoriska litteraturen ge anvisningar. Valter Jansson¹² framhåller, att *sax* på våra breddgrader i allmänhet synes vara ett kort, undantagsvis dock även ett "stort" svärd, men att ordet i nordisk litteratur är ovanligt och kan beläggas bl. a. i poetiska Eddan. Han nämner också fornvästnordiskans *handsax*, ett mindre vapen, som torde ha använts även för kast, och *hoggssax*, tydligen ett större vapen. Jansson påpekar dessutom, att litteraturen omnämner "sax-svärd" med såväl en som två *egg*. Härmed skulle alltså det nordiska begreppet sax vara vidgat till svärd i allmänhet eller, förslagsvis, till en så diffus definition som "svärd,

⁹ Nordman, a. a., s. 37 och fig. 64.

¹⁰ Brøndsted, a. a., s. 294—295.

¹¹ H. Shetelig, Det norske folks liv og historie gjennem tidene, 1, Oslo 1930, s. 150, jfr s. 168.

¹² V. Jansson, Vapnen i den fornnordiska litteraturen, Nordisk Kultur XII:B, s. 166.

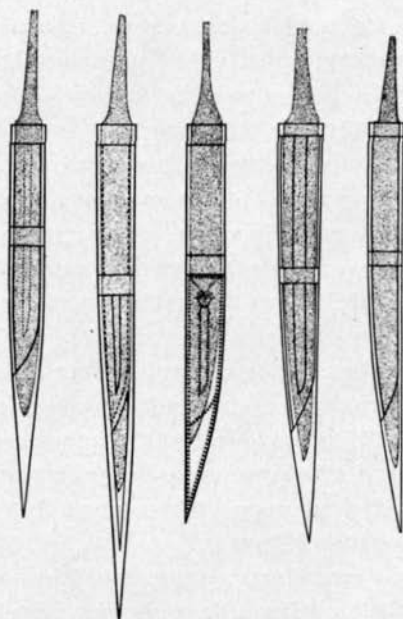

Fig. 2. Långa knivar av vedertagen saxtyp med tillhörande skidor av trä med beslag av bronsbleck. Rekonstruktion efter röntgenbilder. Båtgravsfynd, Valsgärde, fr. v. från grav 5, omkr. 700 e. Kr.; två från grav 6, omkr. 750 e. Kr.; två från grav 7, omkr. 650 e. Kr. eller något senare. Ur Olsén, *Die Saxe von Valsgärde, I* (1945). — Long knives of conventional sax type with associated sheaths of wood with fittings of bronze. Reconstruction from X-ray photographs. Boatgrave finds, Valsgärde. From the left: from grave no. 5, c. 700 A. D.; two from grave no. 6, c. 750 A. D.; two from grave no. 7, c. 650 or somewhat later.

ofta kort och eneggat". Utan att närmare gå in på frågan understryker även H. R. Ellis Davidson i sin nyligen publicerade, omfattande undersökning av de anglosaxiska svärderna, att en fixerad tolkning av sax och scramasax ej är rimlig — "there is no complete agreement as to its meaning".¹³

¹³ H. R. E. Davidson, *The Sword in Anglo-Saxon England, Its Archaeology and Literature*, Oxford University Press 1962 s. 40—41.

Saxen finns i anglosaxiska som *seax*, i fornfrisiska som *sax* och i fornhögtyska som *sahs*, vilket ursprungligen betydde kniv (samtliga former besläktade med lat. *secare*). Ordet *sahs* har för övrigt sitt särskilda intresse, eftersom det anses bilda ursprunget till landsnamnet Sachsen. Utvecklingen härtill skulle vara, att män kända för att vara beväpnade med saxsvärd brukade kallas för "die Sahsen", de svärd bärande. Från att vara ett folknamn skulle det ha gått över till att även bli namnet på det område folket i fråga bebodde. Förmedlingslänken anges vara den dokumentärt belagda pluralformen i dativ *ze Sahsen*, hos saxarna — landet där saxarna bor.¹⁴ Formen *sahs* lever också kvar i senare delen av Messer, som är en sammandragning av det fornhögtyska *mezzi-sahs*, kniv att äta med. Det anglosachsiska *seax* är belagt i Beowulfsagan, där det kommenteras som "kurzes Schwert, Hüftmesser", jfr fig. 3. Denna anges i texten vara "bräd ond brün-ecg", bred och med glänsande klinga.¹⁵

I Beowulfsagan finns även en mindre känd sammansättning, *waell-seaxe*, den dödsbringande *valsaxen*, "gebræd, biter ond beadu-scearp", bred, skarp och vass för striden.¹⁶ Ordet *wael* (*waell*) återfinnes i det fornnordiska *val(-en)*, dvs. de stupade, en kollektiv benämning på dem, som dödats i strid (jfr Valhall, de fallnas sal; valkyria, det mytiska kvinnoväsen som utvalde valen, dem som skulle falla i striden; valplats, de stupades plats). Den anglosachsiska sagan från 700-talet, känd endast genom ett bevarat manuskript från 900-talet på västsaxisk dialekt, omvittnar således, att saxen var ett utpräglat stridsvapen med bred klinga. Rimligt nog är den poetiska framställningen förtegen såväl i fråga om närmare typutformning som om slipning (en- eller tvåeggad). Ett utmärkande drag i den forngermanska diktningen är förekomsten av expressiva sammansättningar just av den typ, som här exemplifierats i fråga om sammansättningen "valsax". Beowulfsagan talar även om *waelsteng* och *waelsceaft*, båda i bety-

¹⁴ Hj. Falk—A. Torp, Etymologisk Ordbog over det norske och danske sprog, 2, Kristiania 1906, under Saks. Jfr E. Hellquist, Svensk etymologisk ordbok, Lund 1922, under Saxare (och där angivna källor).

¹⁵ M. Heyne—L. L. Schücking, Beowulf, Paderborn 1940, versrad 1545 och under Glossar, s. 162.

¹⁶ Heyne-Schücking, a. a., versrad 2703 och under Anmerkungen s. 103.

Fig. 3. Krigare med sax, buren högt vid höften. Gravsten (ursprungligen bemålad) från Niederdollendorf, Rhenprovinsen, 600—800 e. Kr. Rhein. Landesmuseum, Bonn. Ur Holmqvist, *Kunstprobleme der Merowingerzeit* (1939). — Warrior with sax carried high on the hip. Gravestone (originally painted) from Niederdollendorf, Rhineland, 600—800 A. D., Rhein Landesmuseum, Bonn.

delsen dödsbringande spjut, och *waelfyr*, dödseld. Sådana sammansatta ord äro i stor utsträckning skapade av skalderna och hör till den traditionella utsmyckningen av det poetiska språket. Ordet *waell-seax* betyder alltså visserligen "dödande sax", men det avser därmed ej något särskilt, till sin typ fixerat saxvapen.¹⁷

Med *scramasax* är förhållandet av annan art och mera komplicerat. Ordet har bildats genom att *scrama* som prefix lagts till

¹⁷ För uppgifterna om tolkningen av *waell-seax* tackar förf. ordbokschefen docent Sven Ekbo, SAOB, Lund.

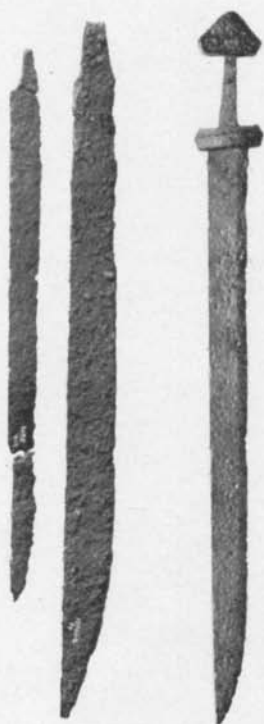

Fig. 4. Svärd, skandinaviska typer med breda, eneggade klingor. De två vänstra med asymmetriskt fäste av typ "knivskast" (hepti), jordfynd från Gotland resp. Östergötland (längd 91 cm), omkr. 700—800 e. Kr. Statens historiska museum. — Till höger med fäste (hjalt) på samma sätt som hos de tvåeggade vikingasvärden, omkr. 800 e. Kr. eller något senare. Universitetets Oldsaksamling, Oslo. — Scandinavian types of sword with broad, single-edged blades. The two on the left with asymmetrical "knife handles" (hepti) are finds from Gotland respectively Östergötland (length 91 cm), c. 700—800 A. D., Museum of National Antiquities. The one on the right has the same kind of hilt (hjalt) as the two-edged Viking swords, c. 800 A. D. or somewhat later.

huvudordet, sannolikt för att därigenom ge detta en särskiljande egenskap i förhållande till övriga saxar. Emellertid är förleden ej helt klar till sin betydelse. *Scrama(-us?)* har nämligen såsom självständigt ord använts som beteckning för ett visst slags vapen, redovisat i *Lex visigotorum*.¹⁸ En *scramasax* är alltså ur ordforskningens synvinkel — som docent Sven Ekbo välvilligt meddelat förf. — "en sax, som är eller liknar eller användes såsom en *scrām(a, scrāmo)*", dvs. det i *Lex visigotorum* upptagna vapnet med sistnämnda namn. En fullt tänkbar etymologisk betydelse av detta kan emellertid vara "sårgörare" eller "givande sår". *Scrama* kan nämligen också anses vara en (under germanernas

¹⁸ Ordet belagt under formen *scramasaxus* hos Gregorius av Tours, IV:46 (m. fl. st.). Ordet *scrama (scramus?)* återfinnes som vapenbenämning i *Lex visigotorum*, IX, 2: 1, i en uppräknning av olika vapentyper (*scutis, spatia, scamis, lanceis, sagittis*). Medd. av docent Sven Ekbo, Lund.

strider med romarna) bildad latinsk form av det germanska *schram*, Schramme (jfr da. skramme, no. skraama, sv. skråma), som betydde "saar, fremkommet ved hug, slag . . ." eller, enligt Lexer, Schwertwunde.¹⁹ Huruvida detta ord ligger bakom det nyssnämnda vapnet "scrama(-us?)" torde, ehuru fullt möjligt, dock ej vara helt klarlagt. Scramasax skulle alltså indirekt kunna betyda "sax, som gör sår". Längre än till att ordet innebär ett stridsvapen kan man ej komma; en sax kunde ju ursprungligen även vara en kniv för mera allmänt bruk. Någon bestämning till typ kan ej heller här indiceras.

I facklitteraturen återfinnes slutligen ibland även det beskrivande ordet *långsax*, varmed enligt praxis avses ett svärd med påtagligt lång, eneggad klinga (typen vanlig i norska Vestlandet, men finns ju bl. a. även i gottländska fynd). Denna term är en senare tids konstruktion och gör väl ej anspråk på annat, fig 4.

Sammanfattningsvis torde kunna konstateras, att någon kritiskt hållbar, autentiskt uttalad åtskillnad i typologiskt avseende mellan sax och scramasax ej torde stå att finna i källskrifterna, liksom att ej heller någon sådan samtida beskrivning föreligger, som skulle möjliggöra en påvisbar korrespondens mellan dessa ord och vissa vapentyper. Den nu använda terminologien får i mer eller mindre grad anses ha tillkommit genom praxis. Enligt vad Valter Jansson påvisat kan till och med själva grundvalen för den vedertagna typkaraktären rubbas, nämligen egenskapen att klingan skall vara eneggad. Om man av praktiska skäl — t. ex. för att i en framställning undvika upprepade, omständliga beskrivningar — skulle behöva en fast nomenklatur för de olika typerna, skulle kanske ett nytt problem uppstå, nämligen spørsmålet att kunna enas om definitioner. Och sådant brukar vara synnerligen svårt att genomföra.

¹⁹ Jfr Ordbok over det danske sprog, 19, Köpenhamn 1940, under Skramme; M. Lexer, Mittelhochdeutsches Handwörterbuch, 2, Leipzig 1876, under Schramm; Hellquist, a. a., under Skråma; E. Wigforss, De långa vokalerna i forndanskan, Arkiv för nord. filologi, Ny följd 30, Lund 1918, s. 210, framhåller i anslutning till de sydsvenska dialektformerna skramma, skrama, att det "lty. *schramme* vunnit mycket stor utbredning inom olika delar av det nord. språkområdet"; Weigand, Deutsches Wörterbuch, 1810, 2, s. 784; Du Cange, VII, s. 366; Gamillscheg, Romania germanica, II, 1934, s. 358.

SUMMARY

H. Seitz: The Nomenclature of the Sax Weapons.

"Sax" and "scramasax" are archaeological names usually applied to the single-edged, long knives (knife-like swords) used by the Continental Germanic tribes and Northern peoples in the age of the Great Migrations and the period after it. As the interpretation of the type and its chronology differs as between different scholars, there is reason to inquire as to the grounds for the relation of the words to the type and the period. We may ask, for example, whether the single-edged weapons found in the bog deposit at Vimose, near Odense, Denmark, are saxes or simply one-edged swords (Fig. 1; cf. Fig. 2). The scholars give no unanimous information on this point.¹⁻⁸ Their statements differ also as regards the scramasax.⁹⁻¹¹

Without necessarily adopting any standpoint to the differences in interpretation, we may mention some premises as regards the linguistic interpretation of the words. Valter Jansson¹² points out that in the Scandinavian region a *sax* seems as a rule to be a short but in exceptional cases also a "large" sword, but that the word is rather unusual in Scandinavian literature. Jansson likewise points out that the literature mentions "sax swords" with both one and two edges. The Scandinavian sense would thereby seem to have been extended to swords in general. H. R. Ellis Davidson has also newly emphasized about the Anglo-Saxon swords that the word is difficult to define: "... there is no complete agreement as to its meaning".¹³

"Sax" is found in Anglo-Saxon as *seax*, in Old Frisian as *sax* and in Old High German as *sahs*, which originally meant "knife" (all these forms are related to the Latin *secare*). The word *sahs* is of particular interest, as it is considered to be the origin of the regional name "Sachsen". This is said to have evolved from the fact that men famous for being armed with sax swords were commonly called "die Sahsen" (the sword bearers). From being the name of a people it would also have become the name of the region inhabited by the people in question. The intermediary link is stated to be the recorded plural form of the dative *ze Sahsen* (amongst the Saxons, the land where the Saxons live).¹⁴ The form *sahs* also survives in the latter part of the German word "Messer", which is a contraction of the Old High German *mezzi-sahs*, a knife for eating with. There is an instance of the Anglo-Saxon *seax* in Beowulf, in the Heyne-Schücking edition of which it is described in a note as "kurzes Schwert, Hüftmesser" (Fig. 3). It is described in the text as being "brād ond brūn-ecg" (broad and bright-bladed).¹⁵

In Beowulf there is also a less well-known compound, *waell-seaxe*, "gebrād, biter ond beadu-scearp" (broad, keen and sharp for the battle).¹⁶ The word *waell* (*waell*) is to be found in Old Scandinavian as *val(-en)*, a collective name for those killed in battle. Thus the 8th-century, Anglo-Saxon epic, which is known only from a 10th-century manuscript in the West-Saxon dialect, testifies that a *waell-seaxe* was a notable weapon with a broad blade.

The poetic description is naturally uncommunicative both as regards the details of its design and how it was ground (single- or double-edged). A characteristic feature of Anglo-Saxon poetry is the occurrence of expressive compounds of exactly the type exemplified in this word. The "Beowulf" epic also speaks of *waelsteng* and *waelscraft*, both in the sense of "deadly spear", and of *waelfyr*, "death-bringing fire". Such compound words were to a large extent created by the bards and are part of the traditional embellishment of the poetic diction. So the word *wael-seaxe* certainly means "fatal sax" but does not thereby refer to any fixed type of sax weapon.¹⁷

As regards *scramasax*, the case is different and more complicated. The word was formed by adding *scrama* as a prefix to the main word. However, the meaning of the first element is not entirely clear, as *scrama(-us?)* was used as an independent designation for a certain kind of weapon in *Lex visigotorum*.¹⁸ So, from the etymological point of view, a *scramasax* is "a sax which is or resembles or is used as a *scrām(a, scrāmo)*", i.e. the weapon of that name in the *Lex visigotorum*. However, a quite conceivable, etymological meaning of this word even may be "wound-maker" or "making wounds" — *scrama* may also be considered to be a Latin form derived (presumably in the wars between the Germans and the Romans) from the German *schram* (Mod. Ger. *Schramme*; cf. Danish *skramme*, Norwegian *skraama*, Swedish *skrāma*), which meant a wound caused by a slash or blow (according to Lexer, "Schwertwunde").¹⁹ It does not seem to have been made clear whether this word lies behind the name of the weapon just mentioned *scrama(-us?)*, though it is quite possible. So *scramasax* might indirectly mean "a sax which makes a wound". It is impossible to advance beyond the fact that the word means a weapon of warfare or to give any definition of its type.

Finally there is sometimes to be found in archaeological literature also the descriptive term "Long Sax", by which is meant a sword with an obviously long, single-edged blade (the type common in the Vestland region of Norway, but also represented in eastern Swedish finds). This term is a construction from a later period and does not claim to be anything else (Fig. 4).

By way of summary it can probably be stated that no tenable and authentic distinction, as regards typology, between sax and *scramasax* would seem to exist in the primary written sources and that there is no such contemporary description as would make it possible to demonstrate a correspondence between these words and certain types of weapon. The terminology now employed may more or less be considered to have arisen through custom. According to Valter Jansson, even the actual basis of the accepted characteristic, i.e. that the blade shall be single-edged, can be questioned.